

ŠTO JE TO NOVIJA HRVATSKA KNJIŽEVNOST?

Proces stvaranja modernih europskih nacija koji je započeo u 18. stoljeću razmahao se tijekom devetnaestoga, a nacionalno buđenje rezultiralo je stvaranjem nacionalnih država u većini slobodnih zemalja, dok je u onim drugima taj proces tekao i sporije i drukčije. Među takvima bila je i Hrvatska.

U 19. stoljeće Hrvatska je ušla kao teritorijalno rascjepkana, gospodarski nerazvijena i društveno raslojena feudalna zemlja koja je politički još uvijek bila dvojako vezana – s Ugarskom od 1102. i Austrijom od 1527. Pod hrvatskim imenom podrazumijevalo se uglavnom područje sjeverne, kajkavske Hrvatske, dok su se u ostalim područjima koristila regionalna imena. Ono malo pismenoga stanovništva – uglavnom plemstva i svećenstva – čitalo je knjige na nehrvatskim jezicima, a hrvatski pisci pišu svaki na svome narječju i svojim pravopisom. Politička moć hrvatskoga Sabora i njegova bana bila je i dalje uglavnom simbolična. Pa ako je biti nezadovoljnim možda i bilo moda, prisjećao se Ljudevit Vukotinović, “nezadovoljstvo Hervatah bilo je sasvim druge naravi od onoga, koje vlada u Niemačkoj, Francezkoj i u obće u onom cielom svijetu, kojeg mogu nazvati: Königsfresser”.

U doba prosvijećenog apsolutizma Franje Josipa II. (1780-90.) sva je vlast bila centralizirana u Beču. Ugarska, s kojom je Hrvatska još kao srednjovjekovna kraljevina bila u posebnome savezu (*Pacta conventa*), u tome je vidjela svoju priliku da je napokon potpuno podčini, pa nastoji Hrvatima nametnuti mađarski jezik. Hrvatsko visoko plemstvo branilo je latinski, jer je time branilo svoj društveni položaj ionako zapisan u latinskim dokumentima. No, mađarski je jezik 1827. ipak uveden u hrvatske škole kao obavezan predmet. Ohrabreni još jednim njemačkim apsolutizmom (Metternichov, 1812-25.), Mađari negiraju hrvatska

ustavna prava te tvrde kako Hrvatska i Ugarska nisu nikakve udružene kraljevine, nego je Hrvatska podložna Ugarskoj.

U takvom političkom stanju tijekom 18. stoljeća, a posebice pri njegovu kraju, počeli su se sve učestalije i snažnije javljati – baš kao i u drugih europskih naroda – znakovi buđenja nacionalne svijesti, tj. osjećaja pripadnost zajedničkome jeziku, povijesti, kulturi i teritoriju.

Dragutin Rakovac u “Kolu” 1842. o tome ovako piše:

... vĕk osamnajsti, koj je druge narode duševno približio i skopĉao većma, nego ikad prie, nas je južne Slavene razkomadio i brata bratu, dapaĉe i samim sebi odtudjio većma, nego ikad prie. Odtuda je slĉdilo, da je svaki ud, sam sebi ostavljen budući, onemoći morao, i u istinu onemogao, te malo po malo zaspao. Silni duh narodnostih sad obilazi svĕt i dĕrma narode drĕmajuće. Koj iole životne snage u sebi osĕća, ustaje. Ustaše tako mnogi dosada potišteni narodi. Ustaše Slaveni naše carevine. Ustasmo i mi.

Tako ugledni budimski profesor, inaĉe rođeni Virovitiĉanin, Mirko Bogdanić neposredno nakon Francuske revolucije najavljuje pokretanje tjednika na hrvatskom jeziku “za Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju” – ĉirilskim i latinskim slovima, piše u molbi. Štoviše, dobiva 1792. carsko odobrenje bez kojega nijedna tiskovina nije mogla biti objavljena, ali se novine nisu pojavile najvjerojatnije zbog u međuvremenu izmijenjenih političkih prilika, pa je Bogdanić ocijenio da možda nije pravi trenutak. No, prema saĉuvanoj molbi moţe se zakljuĉiti kako je ovaj nesuđeni pokretaĉ prvih hrvatskih novina zapravo raĉunao na publiku koja se sluţi istim jezikom i dvama pismima (latinicom i ĉirilicom), a ona se u tome trenutku nije nalazila u okvirima iste drţave, veĉ dobrim dijelom i izvan Monarhije.

Istodobno je Katanĉić tvrdio da su stari Iliri bili slavenskoga podrijetla, Kriţevaĉka ųupanija na svome saborovanju razmatra da bi se mađarizaciji moglo oduprijeti uvođenjem hrvatskoga (kajkavskog) jezika, a tadašnji Hrvatski sabor prvi put ističe po-

trebu uvođenja “ilirskoga” (štokavskog) jezika u školstvo. A onda se javlja praktičan čovjek, karlovački trgovac Josip Šipuš, koji jednom svojom knjižicom upozorava kako naši ljudi teško trguju jer se teško razumiju, pa bi valjalo poraditi na jedinstvenome jeziku. Biskup Maksimilijan Vrhovac poziva 1813. svećenstvo na sakupljanje narodnoga blaga, starih rukopisa i knjiga, a bečki student Antun Mihanović dvije godine poslije u nevelikoj knjižici *Reč domovini od hasnovitosti pisanja vu domorodnom jeziku* (Beč, 1815.) ističe da svaki narod, pa tako i hrvatski, treba ne samo govoriti svoj jezik, nego ga i uvesti u javne poslove, škole, znanost i književnost. Dvije godine poslije budući tekstopisac hrvatske himne otkriva u Veneciji jedan od prijepisa Gundulićeva *Osmana*, njime se oduševljava te gorljivo poziva rodoljube na pretplatu, no bez odjeka.

Da se od novina ipak ne odustaje, nakon Bogdanića pokazao je to još jedan Slavonac, Požežanin Antun Nagy. Bio je, međutim, slabe sreće baš kao i karlovački liječnik Juraj Matija Šporer iste 1818. sa svojim “Oglasnikom ilirskim”. No, Šporer će zato objaviti “Almanah ilirski za 1823.” u kojemu je za potrebe publike na koju je računao preveo i jednu francusku sentimentalnu novelu, što je prvi prijevod ovoga tipa štiva u dotadašnjoj hrvatskoj kulturi. Hrvatsko štivo biva i dalje tiskano po kalendarima koji su upravo u prvoj polovici 19. stoljeća u ekspanziji, a među najpopularnijima svakako je “Stoletni kalendar” (1819.) Tome Mikloušića, koji u ideji jedinstvenoga jezika prednost daje svome kajkavskome pred “šlavonskim” jezikom.

Početak tridesetih godina u javni život ulazi novi naraštaj, u njemu i Ljudevit Gaj (1809-72.), građanski sin, koji je već 1830. u Budimu objavio također neveliku, ali prevažnu knjižicu pod naslovom *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja*. U njoj predlaže novi pravopis kao osnovu jedinstvenoga jezika oslanjajući se s jedne strane na Vitezovićeve rješenja, a s druge na iskustvo čeških reformatora. Drugi je bio mladi bogoslov Pavao Štoos (1806-61.), autor tužbalice *Kip domovine vu početku leta*

1831. u kojoj je domovina prikazana kao žena odjevena u crno, bez kraljevskih obilježja, napuštena od vlastitih sinova koji se stide i svoga jezika:

*Narod se drugi sebi raduje,
A z menum sinko moj se sramuje;
Vre i svoj jezik zabit Horvati
Hote, ter drugi narod pozitati...*

Drugi bogoslov Ivan Derkos (1808-34.) u latinskome spisu Genij domovine nad svojim sinovima koji spavaju (*Genius patriae super dormientibus suis filiis...*), zagovara jedinstveni jezik, koji bi nastao spajanjem hrvatskih dijalekata, te političko ujedinjenje hrvatskih zemalja. Za pokret, međutim, bit će najvažniji spis koji je iste 1832. godine objavio najstariji preporoditelj i jedan od rijetkih pripadnika visokoga plemstva – grof Janko Drašković (1770-1856.): *Disertatia iliti razgovor, darovan gospodi poklissarom zakonskim i budućem zakonotvorecm kraljevinah naših...* (Karlovac, 1832.). U ovome naputku za hrvatske poklissare (zastupnike) u zajedničkome Ugarsko-hrvatskom saboru u Požunu (Bratslavli) razlaže Drašković najvažnije političke, gospodarske i kulturne ciljeve Hrvata, među kojima i sjedinjenje hrvatskih krajeva, obnovu banske vlasti, uvođenje hrvatskoga službenog jezika, jačanje gospodarstva i trgovine, razvitak školstva, vjersku ravnopravnost itd. Predlaže također stvaranje Velike Ilirije koja bi obuhvaćala današnju Hrvatsku, Bosnu i slovenske zemlje, a da bi za program pridobio i ostale pripadnike hrvatskoga plemstva, Drašković je *Disertaciju* objavio 1834. i na njemačkome.

Ono što nije uspjelo trojici – Bogdaniću, Nagyu i Šporeru – iz trećega pokušaja uspjelo je jednome!

Gaj je, naime, u trećem pokušaju napokon 1834. ishodio dozvolu za izdavanje političkih novina (“Novine Horvatzke”) s književnim tjednikom kao prilogom (“Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka”). Oglasz za pretplatu uputio je gospodi “vszakega Ztalisha y Reda szlavnoga Naroda Szlavenzkoga vu

jusneh ztrankah, kakoti: Horvatom, Slavonczem, Dalmatinom, Dubrovnichanom, Szerblyem, Kranjczem, Stajerczem, Iztranom, Boshnyakom, ter oztalem Szlovinczem...”, a sastavili su ga – uz Gaja – Ljudevit Vukotinović (1813-93.), Vjekoslav Babukić (1812-75.) i Antun Mažuranić (1805-88.). Ti su mladići – uz Dragutina Rakovca (1805-54.) i Pavla Štoosa – bili ne samo Gajevi prvi suradnici, nego s Gajem i nositelji pokreta. Svi su, osim čakavca Mažuranića i štokavca Babukića, bili kajkavci, svi – osim Vukotinovića – neplemići, a u prosjeku dvadesetočetvero-godišnjaci!

Prvi broj novina pojavio se 6. siječnja 1835, a prvi broj tjednoga književnoga priloga 10. siječnja, i to s geslom: *Narod bez narodnosti je tělo bez kosti* u kojemu se prvi put koristi pojam narodnosti. Već iduće 1836. “Novine Horvatzke i Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka” mijenjaju ime u “Novine ilirske” i “Danica ilirska”, a kajkavski sa starim pravopisom biva zamijenjen štokavštinom i novim pravopisom. Nacionalni pokret dalje se vodi pod ilirskim imenom. Do 1843. sav hrvatski javni i društveni život stoji u znaku ilirizma. Sve se “iliriziralo”: ime jezika, naroda i književnosti! Čak su se simboli pokreta – mladi mjesec sa zvijezdom “Danicom” – aplicirali na svakodnevne uporabne stvari, npr. kočije, putne torbe, šalice i tabakere, a narodna nošnja s crvenkapom i plavom surkom bio je modni trend tadašnje mlade političke elite, koja je ovime demonstrirala svoje domoljublje ne samo u Hrvatskoj, nego i izvan nje (npr. Nemčićev put u Italiju).

Preuzimanje štokavštine značilo je nastavljanje na tradiciju dubrovačke književnosti i uključivanje slavonske književnosti u zajedničku književnu maticu. Ilirci se ugledaju na stare hrvatske pisce, posebice one koji su pisali o slavenstvu (slovinstvu), južno-slavenstvu (jugoslavenstvu) ili hrvatstvu (Gundulić, Vitezović, Katančić). Nisu se nijekala imena naroda i pokrajina, pa su pojedini suradnici uza svoje ime dodavali pokrajinska, npr. Ilir iz Slavonije, Ilir iz Bosne, Ilir iz Dalmacije itd. Štoviše, u svoje ko-

lo naroda, tj. u program Velike Ilirije, uključivali su i Slovence, Srbe i Bugare, no bez većeg uspjeha. Ali su zato neki sami pristupali ilirskome pokretu oduševljeni njegovim idejama te poput Slovenca Jakoba Frasa (Stanka Vraza) postali njegovim ne samo simpatizerom, nego i jednim od značajnijih protagonista. Ilirci su se uglédali i u češkog pisca Jana Kollára (1793-1852.) i njegovu ideju o slavenskoj uzajamnosti. Po Kollárovu učenju svi su Slaveni jedan narod s četiri narječja: ruskim, češkim, poljskim i ilirskim; pod ilircima on je podrazumijevao južne Slavene, koje Gaj i suradnici smatraju potomcima starih Ilira – baš kako je to tvrdio M. P. Katančić.

Ilirsko je ime imalo tradiciju, bilo je politički neutralno te se u početku činilo da je i bezopasno. Za Hrvate je toga časa ilirsko ime imalo još jednu prednost: od jedva milijun Hrvata postalo bi gotovo preko noći oko dvanaest milijuna Ilira nasuprot osam milijuna Mađara, povjerio se Gaj u jednome pismu. No, politička strana pokreta ispočetka se nije naglašavala, već isključivo književna i kulturna “sloga”. Prvih godina novine nemaju političkih članaka, ali je zato zadaću buđenja narodne svijesti preuzela – književnost. O tome Kukuljević 1842. piše: “Kao što i kod ostalih Slavena, tako je i u Hrvatskoj i Slavoniji narodnost pobuđena literaturom...”. Sav je književni rad prvih godina našao svoj izraz prvenstveno u stihovima. Svatko osjeća patriotskom dužnošću da piše zanosne i borbene stihove u kojima se ističe domoljublje i potvrđuje privrženost ilirizmu. Najpoznatija je bila Gajeva budnica *Horvatom sloga i zjedinjenje (Još Hrvatska ni propala...)* i Vukotinovićeva davorija *Pjesma Horvatom (Nek se hrusti šaka mala...)*. Obje su pisane kajkavski, obje objavljene u “Danici” 1835., obje prihvaćene kao programske pjesme pokreta, obje uglazbljene i u javnost ušle putem kazališta. A kada su bile skupa objavljene (*Glogovkinje horvatske*), morao je ban Vlašić pred ugarskim vlastima pravdati ove “buntovne pjesme” koje su “već toliko proširene da ih je nemoguće zabraniti”.

Kako se, međutim, romantički nacionalizam počeo smirivati, tako je u prvi plan počela izlaziti politička strana pokreta. Pokazalo se to nakon 1838. u kojoj se naveliko obilježavala Gundulićeva 300. godišnjica smrti te počele osnivati prve čitaonice. Dio plemstva osniva 1841. Hrvatsko-ugarsku stranku s programom borbe protiv ilirskog (štokavskog) narječja. Ilirci ih nazivaju mađarovima (od mađaromani), te osnivaju vlastitu stranku – Ilirsku stranku s programom sjedinjenja hrvatskih zemalja i kulturnoga sjedinjenja južnih Slavena. Osnovano je i prvo Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo, a iduće 1842. Matica ilirska, prva nacionalna kulturna institucija. Pri osnivanju Matice grof je Drašković istakao kako Hrvati imaju značajnih književnih djela još u 16. i 17. stoljeću “kada još njemačka literatura u zipci bijaše”!

Sukobi između ilirske i mađaronske stranke su se zaoštravali. Preporoditelji političkim esejima u posebno štampanim knjižicama brane ilirsku ideju i sam pokret. Najpopularniji je bio *Mali katekizam za velike ljude* (1842.) Dragutina Rakovca. U njemu se u obliku pitanja i odgovora, kao u katekizmu, traži uporaba narodnoga jezika, vlastita književnost, prosvjeta na hrvatskome jeziku te čuvanje hrvatskih municipalnih (posebnih) prava. Ljudevit Vukotinović, koji je u međuvremenu svoje mađarsko prezime Farkaš kroatizirao, u eseju *Ilirisam i kroatizam* (1842.) tumači kroatizam kao “život naš politički”, a ilirizam je u “političkom smislu ništa”. To je trebalo osloboditi preporoditelje mađaronskih optužbi da imaju protudržavne namjere.

Početkom 1843. ipak je stigla kraljeva naredba da se “s obzirom na Hrvatsku i Slavoniju i njihov jezik zabranjuje jezik ilirski, ilirizam i Ilirija”. “Novine” i “Danica” ponovo vraćaju staro ime, ali ne i stare atribute – zvijezdu i polumjesec. Ilirska se stranka naziva Narodnom, a ilirsko ime sve se više zamjenjuje hrvatskim imenom, koje tako nadilazi ranije vezivanje uz isključivo kajkavsku, bansku Hrvatsku, te postaje nadregionalno, nacionalno ime. Kukuljević je 2. svibnja 1843. održao u Saboru prvi zastupnički

govor na hrvatskome jeziku; zalažući se za to da se hrvatski jezik uči ne samo na zagrebačkoj akademiji, nego da bude uveden u javni život te postane službeni, Kukuljević je između ostaloga kazao:

Mi smo malo Latini, malo Niemci, malo Talijani, malo Mađari i malo Slavjani, a ukupno (iskreno govoreći) nismo baš ništa! Mrtvi jezik rimski a živi magjarski, njemački i talijanski, to su naši tutori, živi nam se groze, mrtvi nas drži za grlo, duši nas i nemoćne nas vodi i predaje živim u ruke; sada imamo još toliko sile, da se suprotstavimo mrtvom, zamala nećemo moći nadvladati žive, ako se čvrsto ne stavimo na svoje noge tj. ako svoj jezik ne utvrdimo u domovini i ne postavimo ga vladajućim.

Kralj početkom 1845. opet dopušta ilirsko ime, ali samo u literaturi. Na akademiji je osnovana 1846. katedra za “ilirski jezik i književnost” s prvim profesorom – Slavoncem Vjekoslavom Babukićem.

Premda pritisci Ugarskoga sabora nisu slabili, ilirski pokret postiže značajne uspjehe. Matica je objavila 1844. Gundulićeva *Osmana* s dopunom Ivana Mažuranića (1814-90.), a dvije godine poslije objavljeno je i najvažnije i najuspjelije djelo hrvatske romantičke književnosti, Mažuranićev *Smrt Smail-age Čengića*. Dimitrija Demeter (1811-72.) osniva moderno nacionalno kazalište, 1846. u Zagrebu biva izvedena prva hrvatska opera *Ljubav i zloba* Vatroslava Lisinskog (1819-54.), a 1847. posljednji hrvatski plemićki (staleški) Sabor napokon je umjesto službenoga latinskog jezika proglasio hrvatski. Mađari sada na zajedničkom saboru naređuju Hrvatima da vrata – latinski jezik!

Revolucionarna 1848. bila je naročito burna za Hrvatsku i njezine preporoditelje. Za bana je postavljen Josip Jelačić (1801-59.), ukinuto je kmetstvo, tj. feudalizam, te sazvan prvi pravi narodni Sabor. Ban Jelačić postaje guvernerom Rijeke, priključuje Međimurje Hrvatskoj te kao zapovjednik carske vojske guši građansku revoluciju u Ugarskoj; tako, eto, Hrvati spašavaju Austro-Ugarsku Monarhiju!

Dok je rat još trajao, mladi car habsburški, a kralj ugarski Franjo Josip I. zaveo je ponovo apsolutizam (Bachov apsolutizam, 1850-60.). Nasilnu mađarizaciju opet smjenjuje nasilna germanizacija: njemački jezik od 1854. postaje službeni jezik u Hrvatskoj, na sve važnije položaje dolaze Austrijanci, Hrvati gube mjesta, škole se germaniziraju, policija vlada bez ograničenja, slobode svedene na dotad najnižu razinu. Gajeve je "Narodne novine" otkupila bečka vlada te ih pretvorila u službeni organ u Hrvatskoj (što su ostale sve do danas!).

Iako su rezultati hrvatskih preporoditelja na ozbiljnoj kušnji, Bachova diktatura nije mogla uništiti poticajni preporodni duh. Uz književnost, koja je iznijela cijeli pokret, sada se kao čuvarica njegovih stečevina pojavljuje i znanost. Njezina nastojanja bit će okrunjena osnivanjem Akademije (1866.) i Sveučilišta (1874.), a bit će do kraja stoljeća osnovane i sve ostale nacionalne institucije. Pri tome su ključnu ulogu mecena imali zagrebački nadbiskup Juraj Haulik (1788-69.) te đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer (1815-95.), koji su svojim potporama zapravo supstituirali nedostatak nacionalne države, odnosno države koja bi štitila hrvatske nacionalne interese. Matica ilirska prikuplja novi naraštaj preporoditelja oko jedinoga časopisa "Nevena" (1852-57.). No, otkako su Mirko Bogović (1816-93.) kao urednik, a Ivan Filipović (1823-95.) kao autor pjesme *Domородna utjeha*, koja je objavljena u "Nevenu", osuđeni na zatvor, Hrvati se boje javno istupiti čak i u književnosti. Tako Adolfo Veber Tkalčević piše Matiji Mesiću kako "imena ne će nitko da dade, jer se boji apsa". Stanje koje je nastalo zavođenjem apsolutizma u Hrvatskoj Vukotinović je 1851. ovako opisao:

Naša Konstitucia nam je uzeta i sva prošastnost historička uništena. Autonomia Županiah je prestala; narod je izključen od upliva u životu političkom; novo činovništvo stenja pod jarmom birokratičkim; putem patentah nam se zapovieda; porez se pravi, vojaci se uzimlju brez pitanja; žandarmeria nas maltretira; kuće naše županijske su nam uzete; prava nova, nepoznata, nenavadna nam se prepisuju, i inostrani dolaze,

da nas ravnaju; vlada nam povierenje neukazuje; sabor zabranjuje; i pod zaštitom centralizacije niemčinu uvadja.

A Slovenac Janez Trdina slikovito se izrazio: “Čitavom je zemljom vladala ponoćna gluha tišina kao na groblju”. Neki se pisci povlače, neki samo mijenjaju zanimanje.

Da su preporodne ideje i rezultati nakon neoapsolutizma ipak odoljeli kušnjama, pokazao je biskup Strossmayer, koji u govoru u bečkome Državnom vijeću 1860. traži da se vrati hrvatski jezik u urede i škole, a Dalmacija sjedini s Banskom Hrvatskom. U jesen iste godine (tzv. Listopadskom diplomom) kralj vraća ustav, a u isto vrijeme osniva se još jedna kulturna nacionalna institucija čiji su temelji udareni upravo u ilirizmu: Hrvatsko narodno kazalište. S njegove pozornice najavljeno je da će se odsad u hrvatskom kazalištu igrati samo hrvatski.

Ovim preporodni pokret nije prestao, nego se nastavlja u Dalmaciji koja je bila izravno pod upravom Beča. Dalmaciju je ilirski pokret već bio zahvatio. U Zadru je 1844. osnovana “Zora dalmatinska”, prvi pokrajinski list s Preradovićevom programskom pjesmom – budnicom *Zora puca, biche dana*. Izlazila je starim dalmatinskim pravopisom Šime Starčevića (1784-1859.), jer vlasti nisu dopuštale pravopisno jedinstvo s Hrvatskom, tj. približavanje hrvatskih pokrajina. Iako su “Danica” i “Zora” žestoko polemizirale o pravopisnim problemima, “Zora” je pridonijela nacionalnoj homogenizaciji. Preporod je dalje vodio svećenik, pisac i govornik Mihovil Pavlinović (1831-87.). Njegovi su protivnici tzv. autonomaši koji su u Dalmaciji bili isto što su bili u sjevernoj Hrvatskoj mađaroni.

Slična je situacija bila i u Istri koja je padom Napoleonove Ilirije postala posebna austrijska pokrajina. Kulturni i politički život odvijao se u znaku prevlasti Talijana, koji nastoje nametnuti talijanski i u hrvatske škole. Preporodne ideje stizale su iz Zagreba preko Rijeke, Kastva i iz Trsta. Naročito su mladi bogoslovi bili zagrijani za Gajev ilirski pokret, poneki surađuju u Gajevim “Novinama” i “Danici”. Neoapsolutizam je i ovdje privremeno

prekinuo nacionalne sporove, a povratkom ustavnosti 1860. Istra dobiva ograničenu autonomiju koja neće zaustaviti odnarođivanje. Nacionalni se preporod razmahao djelovanjem biskupa Jurja Dobrile (1812-82.) koji se zalagao za ravnopravan položaj hrvatskoga jezika u Istri i za hrvatske škole, pomagao školovanje hrvatske mladeži te pokrenuo prve istarske hrvatske novine (“Naša sloga”, 1870.).

Stanje u turskoj Bosni i Hercegovini bilo je najteže. Nacionalni pokreti u susjednim zemljama utječu i na Bosnu što je dovelo do vala ustanaka. O etnički i geografski bliskoj zemlji u Hrvatskoj se relativno malo znalo sve do putopisa Matije Mažuranića *Pogled u Bosnu* (1842.). U ilirskome programu Bosna je zauzimala značajno mjesto, Gajeve “Novine” i “Danica” poticale su zanimanje za nju. Sam je Gaj isticao važnost ilirskoga utjecaja na ovu pokrajinu. Nakon vojnih uspjeha bana Jelačića 1848. među ilircima je vladalo uvjerenje da se rat može prebaciti i južno od Save te da je i muslimanski puk voljan da se bez otpora pripoji Hrvatskoj. Tome se nadao i fra Grgo Martić (1822-1905.), “Ilir iz Hercegovine”, glavni narodni preporoditelj u Bosni i jedan od najrevnijih suradnika Gajeve “Danice”. Drugi je Martićev redovnički subrat, fra Ivan Frano Jukić (1818-57.), “Ilir iz Bosne”. Kao zagrebački studenti obojica su poznavali Gaja i ostale ilirce te surađivali u “Danici” i “Kolu”, obojica pisali tipične ilirske budnice u kojima se zalažu za slogu na “slavenskom jugu” i obojica – poput većine svojih kolega u Hrvatskoj – književnu djelatnost smatraju patriotskom dužnošću. Za razliku od opreznoga Martića, Jukić je kovao planove o pobuni i oslobađanju Bosne, ali i o osnivanju književnoga društva s čitaonicama za Bosnu i Hercegovinu, po uzoru na Maticu ilirsku. Kao i Martić, sakupljao je Jukić te objavio narodne pjesme Bosne i Hercegovine, sastavljao školske udžbenike i pisao putopise. No, najvažnije Jukićevo djelo je časopis “Bosanski prijatelj”, prvi u Bosni (Zagreb, 1851.). Martićevo je glavno djelo ciklus epskih pjesma pod naslovom *Osvetnici*, sastavljeno po uzoru na Mažuranićeva *Smail-agu Čengića*.

Preporod bunjevačke književnosti među bačkim Hrvatima, započeo je nešto kasnije, a predvodili su ga svećenik Ivan Antunović (1815-88.) i odvjetnik Ambrozije Šarčević (1820-99.). Antunović je svoje knjige pisao mađarskim i hrvatskim jezikom, koji je trojako nazivao: bunjevački, slavjanski, ilirički. Šarčević je jedan od pokretača “Bunjevačko-šokačkog kalendara” (1868.), a sastavljao je zbirke mudrih i poučnih izreka (1869.), rječnike i druga djela, da pridonese “plemenitoj stvari prosviti puka”.

Početak 19. stoljeća javili su se, uz crkvene, i prvi svjetovni pisci u gradišćanskoj književnosti. I jedni i drugi djeluju u duhu buđenja i obnove nacionalne svijesti te imaju isti problem: neujednačen pravopis. Pisana riječ širi se kalendarima, a naročito popularan bio je “Kerstjansko-Katolicanski Kalendar” (1863.) kojim je stvorena preporodna gradišćanskohrvatska književnost. Reformatorska struja koja nastoji ujednačiti gradišćanskohrvatski književni jezik s tadašnjim službenim južnohrvatskim (“ilirskim”) standardom; tako je i prva knjiga namijenjena gradišćanskim Hrvatima (molitvenik) 1869. objavljena Gajevim pravopisom. Do standardizacije ipak nije došlo, pa je zadržan poseban – neujednačeni oblik gradišćanskohrvatskoga jezika, što je pogodovalo postupnome udaljavanju od “hrvačanskoga jezika” i sve većoj nacionalnoj izoliranosti.

I da zaključimo!

Započet u osamnaestome, a najvećim dijelom okončan u drugoj polovici devetnaestoga stoljeća, hrvatski je narodni preporod sa svojim središnjim dijelom – ilirskim pokretom – povezao i objedinio hrvatski nacionalni korpus. U tome objedinjavanju kretao se svojom jezičnom i kulturnom politikom između hrvatskoga minimalizma i ilirskoga maksimalizma, suočavajući se s jedne strane s nadnacionalnom habsburškom multietničkom državom, s druge s vrlo jakim regionalnim identitetima i njihovim tradicijama. Sa svim kompromisima koje su morali praviti između stvarne Trojedne Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije i utopijske Velike Ilirije uspjeli su Hrvati izgraditi vlastiti kulturni

identitet: nacionalni jezik i jedinstvenu književnost, kulturne, prosvjetne i znanstvene institucije.

* * *

Ostaje, međutim, pitanje kakva je bila književnost koja se tek konstituirala i nazivala novom, koje su joj značajke te kako se odnosila prema staroj, a kako prema drugim europskim literaturama.

U procesu književnoga integriranja, stvaranja i oblikovanja odsad jedinstvene nacionalne književnosti hrvatski preporoditelji oslanjali su se na tri stvari: nacionalnu književnu baštinu, usmenu narodnu i suvremenu europsku književnost. Zato šire poznavanje renesansne i barokne hrvatske književnosti da bi pobudili svijest ne samo o starini hrvatske kulture, nego i o njezinoj pripadnosti i ravnopravnosti s ostalim europskim kulturama, zapravo, da bi proizveli svoj glavni oslonac, a to je kontinuitet. U skladu s romantičkim gledanjima i hrvatski se pisci ugledaju u narodnu pjesmu, oponašaju joj stih te preuzimaju leksik, baš kako su to radili i drugi europski pjesnici. Kako su svi bili široko obrazovani, sa znanjem stranih jezika, pratili su ukus svoga doba, prevodili, mnogi dvojezično i stvarali te tako uveli u hrvatsku kulturu klasične i moderne europske pisce (Dante, Petrarca, Shakespeare, Goethe, Heine, Hugo, Lamartine, Manzoni, Leopardi, Byron i drugi). U duhu slavenske uzajamnosti držali su naročito do slavenske, u prvome redu poljske (Mickiewicz) i ruske (Puškin) književnosti.

Obje ove tradicije, hrvatsku i europsku, pjesnički je Ivan Kuljević ovako izrazio:

*Sad kod luči samcat sjedi,
Oko njega dusi sami;
Byron, Puškin, Tasso blijedi,
Šekspir, Šiler, Omir znani,*

*A i pisci Osmanide,
Mandaljene i Kristide.*

(Domorodac, "Danica" 1841.)

Književnost ilirizma sa svim svojim sličnostima, ali i posebnostima, pripada književnosti europskoga romantizma. S romantizmom je vežu mistična vjera u hrvatstvo, vizija Ilirstva (Velike Ilirije) i Slavije, zanimanje za jezik, prošlost, mitove, predaju, egzotiku, Orijent (za ilirce to je bila već turska Bosna!) i biblijske teme te motivi noći, groblja, boli i patnje, uzvišene ljepote, ljubavi prema ženi i sl.

Zbog specifičnoga položaja hrvatskoga naroda i njegove kulture unutar multinacionalne i multikulturne monarhije književnost ilirizma otpočetka je u funkciji prosvjećivanja i buđenja nacionalne svijesti. Zato nije mogla razviti sve tipične značajke europskoga romantizma, a naročito nije mogla dopustiti da potone u individualizam, sentimentalizam i misticizam. Naprotiv, od književnosti se tražilo da u prvome redu bude svjesna realnoga stanja, da preuzme odgovornu političku zadaću i to stanje pokuša promijeniti u svoju korist. Da bi toj zadaći mogla udovoljiti, ona postaje – naročito u prvo vrijeme – izrazito borbena, tendenciozna i angažirana, prožeta osjećajem kolektivne snage i vjere u svoj narod i njegovu budućnost. Tu je snagu crpila ponajprije iz vlastite kulturne baštine koju je počela osvješćivati, ali i iz romantičkoga osjećaja bliskosti i povezanosti s ostalim slavenskim narodima imajući u vidu snažan poticaj koji je dolazio od Nijemca J. Herdera i njegove teze o Slavenima kao europskoj budućnosti. Jednako tako problem narodne egzistencije koju su ugrožavali drugi nacionalizmi, u prvome redu austrijski i mađarski, stvarali su osjećaj neodložne potrebe zaštite i očuvanja vlastitoga jezika i kulture kao zapravo jedinoga znaka autolegitimacije. U takvoj atmosferi posve je razumljivo da su pitanja npr. estetike i estetskih kriterija u književnosti posve izostajala ili padala u drugi plan.

Međutim, nakon samo nekoliko prvih i najaktivnijih godina pokreta bila su se počela postavljati i takva pitanja pred našu “mladu književnost” te počelo raspravljati o diletantizmu i potrebi uvođenja estetskih, a ne samo političko-patriotskih načela u vrednovanju djela za koja se popustljivo govorilo da ih ne treba koriti, već bodriti, jer nam je književnost još u – “djetinjoj dobi”. Upravo u različitom poimanju književnosti, njezina društvenoga angažmana s jedne i autonomije s druge strane bili su se razišli lider ilirskoga pokreta Ljudevit Gaj i jedan od najnadarenijih romantičara Stanko Vraz. Ovime je mlada nacionalna književnost već na startu načela jednu od svojih važnijih aporija koja će je pratiti i širiti se u raznim smjerovima ovisno o egzistenciji i kontekstu ne samo vlastitoga naroda, nego i njegova europskoga okružja.

Vodeći književni rod u književnosti ilirizma bila je lirika. U samome pokretu prevladavaju budnice i davorije, vrste rodoljubnih pjesama, koje su svojom borbenošću služile kao brzo i neposredno sredstvo nacionalne motivacije i mobilizacije. Osim budnica i davorija, od kojih su neke sačuvale pjesničku vrijednost, preporoditelji su – naročito u postilirskom razdoblju – nje govali tipične romantičarske pjesničke vrste (elegiju, baladu, romancu, poemu i stihovane pripovijesti) te pjesme različita usmjerenja i ugođaja (ljubavne, religiozno-meditativne i humorističko-satiričke). U formalnome pogledu postavljali su sve više metričke i versifikacijske zahtjeve, okušavali se u gazeli, epigramu, sonetu i sonetnome vijencu. Tako se moderniziralo i obogaćivalo nacionalno pjesništvo, ali i kultivirao hrvatski jezik u mnogome – kako se to pokazivalo – nespreman, pa i inferioran pred npr. njemačkim koji je zato nerijetko služio kao njegova alternacija u tumačenju nejasnoća u hrvatskim tekstovima.

Mlađi naraštaj hrvatskih preporoditelja tijekom pedesetih i šezdesetih godina sve je manje držao do lirike, a sve više do proze i nestihovane drame, ali je vladao isti duh. Svoje umjetničke postupke i senzibilitet i sada su usklađivali s vlastitom sredinom,

ali i s europskim kretanjima da dostignu – kako su isticali – “izobražene narode”. S obzirom na povijesne teme i motive borbi s Turcima, hajducima i uskocima, junake i vitezove te ljubavne priče s otmicama, otrovima i ubojstvima, hrvatska književnost pedesetih i šezdesetih godina bila je izrazito romantička.

Žanrovska slika ilirskoga razdoblja konstituirala se u znaku iste potrebe da se poveže, s jedne strane s vlastitom tradicijom, s druge s europskim književnim kanonom kako bi se predstavila kao iskusna i zrela europska literatura – kako i dolikuje zreloj europskoj naciji (P. Pavličić). Ono čega nema ili ga je bilo nedovoljno, vrijeme je da se nadoknadi, a ako toga nema u domaćoj baštini, ima u europskoj, valja samo adaptirati – baš kako su to i drugi radili. Tako se kontinuitet ujedno pokazuje i kao diskontinuitet, i obrnuto, što uostalom pokazuju i sami pojmovi nove, odnosno stare hrvatske književnosti koji tada paralelno nastaju. Zrcalna slika njihova žanrovskoga sustava mogla bi se ovako predočiti:

SREDNJOVJEKOVNA	STARIJA	NOVIJA
	P R E - - P O R O D	
pjesme epigrafi anegdote statuti regule konstitucije matrikule legende apokrifi vizije prenja mirakuli	epigram elegija balada poema sonet epistola epska pjesma ep ekloga pastorala tragedija komedija farsa	novela roman kritika polemika esej feljton pjesma u prozi kratka priča radio-drama radio-napetica radio-novela radio-roman tv-drama tv-sapunica sms-priča blog

Nastavljajući dramsku tradiciju starije hrvatske književnosti Ivan Kukuljević Sakcinski (1816-89.) autor je prve povijesne tragedije u novijoj književnosti (*Juran i Sofija ili Turci pod Siskom*, 1839.), Dimitrija Demeter (1811-72.) druge (*Teuta*, 1844.), a Antun Nemčić (1813-49.) komedije *Kvas bez kruha ili tko će biti veliki sudac* ("Neven", 1854.). Novu putopisnu tradiciju nakon Vrazova *Putu u Gornje strane* ("Danica", 1838.) knjigama uspostavljaju Matija Mažuranić (1817-81.) svojim *Pogledom u Bosnu* (1842.) i Antun Nemčić *Putositnicama* (1845.). Nemčić je započeo i roman (*Udes ljudski*, "Neven", 1854.), koji je zbog autorove smrti ostao nedovršen, pa će deset godina poslije Miroslav Kraljević (1823-77.) objaviti roman *Požeški đak* (1863.) nazvavši ga "prvim naškim romanom". Novelu – što izvornu, što adaptacije njemačkih autora – uveli su Vukotinović i Demeter. Vukotinović je otpočeo i feljton (*Zimske misli*, "Narodne novine", 1841.), žanr koji se vezuje isključivo uz novinstvo. Književno-kritičku praksu najavio je prvi profesionalni pisac Stanko Vraz (1810-51.), dok je temelje moderne publicistici udario doseljeni Slovak Bogoslav Šulek (1816-95.), modernoj filologiji Antun Mažuranić (1805-88.) i Vjekoslav Babukić (1812-75.), a književnoj povijesti Vatroslav Jagić (1838-1923.) (*Historija književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga*, 1867.).

Najaktivniji i najplodniji među preporodnim piscima mlađega naraštaja bio je Mirko Bogović (1816-93.), pripovjedač i pjesnik širokoga ugođajnog asortimana te autor nekoliko povijesnih drama. Romantičke povijesne epove i stihovane pripovijesti pisao je Luka Botić (1830-63.), novelistiku nastavljaju Dragojla Jarnević (1812-75.) i Janko Jurković (1827-89.), a uz Ivana Filipovića, Janka Tombora, Iliju Okrugića Srijemca i Mijata Stojanovića najpopularniji pjesnik bio je Ivan Trnski (1819-1910.).

Dok kazališni život organizira stari ilirac Dimitrija Demeter europeizirajući hrvatsku scenu uglavnom romantičkim europskim komadima, pučke igrokaze popularizira i piše glumac Josip Freudenreich (1827-81.). U drami je bio zapažen i političar Ante

Starčević (1823-96.), stari suradnik preporodnih časopisa, ali će na oblikovanje hrvatske književnosti, naročito njezina realizma tijekom osamdesetih godina, osnivač i ideolog Stranke prava djelovati svojom političkom esejistikom. Filolog, novelist, putopisac, kritičar, estetičar i metričar Adolfo Veber Tkalčević (1825-89.) svoju prozu obogaćuje motivima iz suvremenoga seoskoga i gradskog života te tako s Jurkovićem i Vilimom Korajcem (1839-99.) i njihovim slavonskim humorom preusmjerava hrvatsku književnost od romantizma prema realizmu.

Tijekom preporoda glavnu ulogu u stvaranju i promicanju književnosti imala je periodika – kalendari, almanasi, časopisi i novine. Pisci ilirizma okupljali su se u početku oko prvih hrvatskih novina i časopisa, Gajevih “Novina” i “Danice” (1835-49.), potom oko Vrazova, odnosno Matičina časopisa “Kolo” (1842-53., devet knjiga) i Demetrova almanaha “Iskra” (1844. i 1846.), a u Zadru oko “Zore dalmatinske” (1844-48.). Tijekom neoapsolutizma jedini je časopis “Neven” (1852-58.), potom Vukotinovićev almanah “Leptir” (1859-61., 1862.) te prvi slavonski časopis “Slavonac” (1863-65.). Svi oni čuvaju duh preporodne književnosti.

Prvi časopis nakon apsolutizma “Naše gore list” (1861-66.) protiv je svega što bi bilo nastavak ilirizma, dok u političkom smislu zagovara hrvatski smjer Eugena Kvaternika (1825-71.). Sve je usmjereno protiv sanjarskoga ilirstva i romantičnoga jugoslavenstva i sveslavenstva.

Ovakva shvaćanja našla su odjeka u književnosti novoga doba u kojemu će središnju ulogu imati August Šenoa (1838-81.) – najplodniji, najsvestraniji i najznačajniji autor 19. stoljeća, tvorac nacionalnog romana, domaće čitateljske publike i građanskoga ukusa.

Ima neke simbolike u tome da gotovo istodobno, razočaran i zaboravljen, umire lider ilirskog pokreta Ljudevit Gaj, Ivan Mažuranić postaje prvi ban iz puka u hrvatskoj povijesti, Matica ilirska postaje Maticom hrvatskom, a Šenoa urednikom “Vienca”, naj-

značajnijeg hrvatskoga književnog časopisa u kojemu se okončavao proces kanonizacije mlade nacionalne književnosti.

Sami su preporoditelji književnost svoga doba gledali kao novu književnost i razlikovali je od stare koju su prilagođavali vlastitoj ideji jedinstvene nacionalne i ujedno moderne europske literature duge i bogate tradicije. Tako Stanko Vraz 1842. piše da je “naša književnosti već u osmoj godini”, Mirko Bogović 1853. daje *Kratki pregled naše književnosti od g. 1835. do najnovije doba*, a 1855. Antun Mažuranić *Kratak pregled stare literature hrvatske* – od “glagolske iliti cerkveno-slavjanske” do kajkavske koja se “Gajevim potaknućem” “s hrvatskim imenom zamienila”.

No, ono što je zapravo najvažnije činjenica je da su već preporoditelji tu novu književnost dovodili u izravnu vezu s prvim nacionalnim novinama i časopisima koji su od tada bili novi i najstabilniji oblik književne tradicije. Upravo na toj činjenici predmet koji se u akademskoj zajednici institucionalizirao pod imenom novija hrvatska književnost nalazit će svoj *raison d'etre*.

HRVATSKA KNJIŽEVNOST
19. STOLJEĆA

August Šenoa